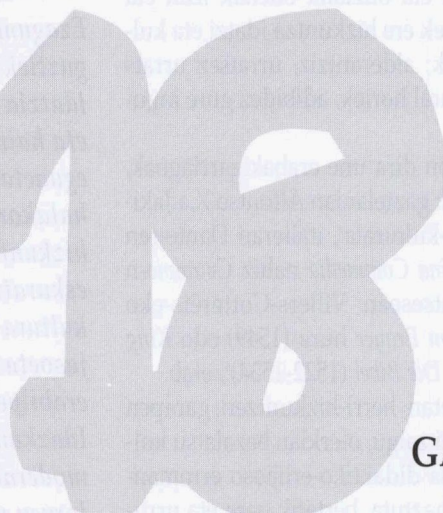

**BAT ALDIZKARIAREN
XX. URTEURRENA (II)**

**GAZTELANIAREN ALDEKO
MANIFESTUA
(MALON ETXAIDE, 1588)**

Joseba Intxausti

Historialaria

Helbide elektronikoa: jintxausti@euskaltzaindia.net

XVI. mendeko idazle nafar batek (Pedro Malon Etxaidek, alegia: Cascante, c. 1530 - Bartzelona, 1589) gaztelaniaren aldeko “manifestu” suhar bat idatzi zuen, garaiko eta ondoko historialarien artean sarritan famatu izan dena. Autorearen eta idazkiaren inguruan eman nahiko nuke hemen albistiren bat edo beste, Mendebaldeko hizkuntzen kultur idazkuntzaren aldeko eztabaidan une adierazgarria baita testu hori.

Ezaguna denez, hizkuntza guztiek ez dute erabilera idatzia aldi berean lortu, eta hainbat kasuan gure egunetan lortu da halakorik. Are gehiago: hizkuntza guztiek ez dute eskuratu oraindik ere kultura eskolatu jasoetarako ohiko erabilpen arruntik. Idazkuntza eta modernitate kulturalak lorpen preziatu eta zailak izan dira.

Idazkuntza edo unerren bateko modernitatea iritsi direnetan ere ez dira beti garaipen horiek bere ondorioetan iraunkorrak gertatu: gogora bitez erromantzeen artean Erdi Arotik idatzita zetozen okzitanieraren historia eta gaurko egoera¹, edo Erdi Aroko prosa katalanaren arrakasta eta ondoko ibilera²; bere txikian, bereziki harrigarria da islandiera idatziaren historia (gogora Erdi Aroko loraldi goiztarra, eta Laxness Nobel Sariaren XX. mendeko arrakasta, 1955)³.

Baina ez da uste behar babes sozial eta ofizialik onenak izan eta beren hiztunen kopuruan gora egin dutenek ere hizkuntza idatzi eta kultural izatera iristea samurra izan dutenik; alderantziz, urratsez urrats joan dira aitzina garapen linguistiko-kultural horiek, adibidez gure inguruko erromantze arrakastatsuenetan ere.

Hizkuntzen historia horietan beti egon dira une erabakigarriagoak, eta, besteak beste, aipatzekoak dira batzuk: gaztelanian Alfontso X.a Jaki-tunaren hizkuntz politika administratibo-kulturala⁴, italieran Dante-ren *De vulgari eloquentia* (1304-1307) edo *Divina Commedia* nahiz *Convivio*-n esandakoen ondorio historikoak⁵, frantsesean Villers-Cotterêts-eko Arauak (1539)⁶, ingelesean *Book of Common Prayer* hura (1549) edo *King James's Bible* (1611)⁷, alemanieran Luter-en *Die Bibel* (1522-1534)⁸, etab.

Ikus daitekeenez, bere lehen urratsetan herri-hizkuntzen garapen kultural idatzia erlijio-bizitzatik gertu ageri zaigu, olerkian bezalatsu kultur prosan. Gero eta nabariagoa zen prosa didaktiko-erlijioso erromantzearen premia, apaizeria xumea, latina ahaztuta, bertatik gero eta urrunago baitzebilten.

Horrelako beharren isla da, zalantzarik gabe, Berant Erdi Aroan Martín Pérez-ek idatzirikoa *Libro de las confesiones* delakoa (1312-1317. urteetan idatzi eta berrikitan inprimatua). Apaiz-lanetarako liburu kanoniko-morala da, gaztelaniaz emana garaiko kleroaren egoera kultural eta soziolinguistikoari erantzun nahirik⁹. Espainiako hego-mendebaldean eta Portugalen zabaldu zen, eskuizkribuzko kopiatan. Ez zuen, ordea, produkzio-molde erlijioso eta eskolatu horrek berehalako jarraipenik izan¹⁰.

Bere Urrezko Mende hartan (XVI-XVII. mend.), gaztelaniaren komunitate linguistikoak kultur mundua bereganatzeko gogo bizia izan zuen; hala ere, ez eztabaidarik gabe, hiztun askok ez baitzuen ikusten herri-hizkuntza hori zenbait kultur esparrutarako duin eta prestatua. Artean, XVII. mendearen atarian, gaztelaniaz idatz zitezkeen halako idazlanek susmopean ageri zaizkigu Inkisizioko komisariaren kritiketan; egoera horren adierazgarria da Salamancako Unibertsitateari egindako kontsulta, sortutako eztabaida eta, azkenik, bidea libre uzteko Klaustroaren erabakia (1601)¹¹:

... el acuerdo en que se resolvieron [Irakasleak, alegia] fue que los libros espirituales y sermonales universalmente no se prohiban, antes conviene que antes universalmente hablando al pie de la letra ni esayas [sic] ni los profetas ni el Pentateuco ni los Sapienciales ni universalmente el Nuevo Testamento ni el Apocalipsis ni las Epístolas de San Pablo, conformándonos con esto con el Concilio Tridentino, pero que los evangelios que se cantan en la Misa, conforme al catálogo del Santo Oficio, llanamente sin otras interpretaciones ni exposiciones podrán andar en romance¹².

Kostata eta berandu, baina kultur esparru berri posibleen artean zegoen, beraz, eliz erlijiotasun herritarrari zegokiona, Eskritura Santuetatik hasi eta liturgia, kantategi, olerki eta herritarrentzako teologiaraino hel zitekeena. Eliza Katolikoan Trentoko Kontzilioak ez zituen itxi ate guztiak, eta, Kontrarreformako zurruntasun guztien gainetik, jakitun

Ezaguna denez, hizkuntza guztiak ez dute erabilera idatzia aldi berean lortu, eta hainbaten kasuan gure egunetan lortu da halakorik. Are gehiago: hizkuntza guztiak ez dute eskuratu oraindik ere kultura eskolatu jasoetarako ohiko erabilpen arruntik. Idazkuntza eta modernitate kulturalak lorpen preziatu eta zailak izan dira.

Bere Urrezko Mende hartan (XVI-XVII. mend.), gaztelaniaren komunitate linguistikoak kultur mundua bereganatzeko gogo bizia izan zuen; hala ere, ez eztabaidarik gabe, hiztun askok ez baitzuen ikusten herri-hizkuntza hori zenbait kultur esparrutarako duin eta prestatua. Artean, XVII. mendearen atarian, gaztelaniaz idatz zitezkeen halako idazlanek susmopean ageri zaizkigu Inkisizioko komisarien kritiketan.

Biblia zale eta herri-hizkuntza zaleek bazuten tarteren bat lanerako: itzulpenak batez ere atalka egingo ziren (testu idatzi pastoralen barruan), nahiago lan hori *Biblia Vulgata*-tik egiten bazen¹³, eta itzulpena bere soilean eman partez betiere ohar eta iruzkin ordodoxoz lagunduta. Arau horrek bereziki balio izan zuen Espainian eta gaztelaniaz.

Testuinguru horretan ulertu behar dira ondoren hona dakargun autorea (Pedro Malon Etxaide), beronen obra (*La conversion de Magdalena*, 1588) eta gaztelaniaren erabilpen teologiko-pastoralari buruz erakutsi zuen jarrera aurrerakoia.

Euskal munduarekiko arrotza dirudien *Manifestu* honek orrialde hauetan hemen agertzeko badu bere arrazoirik. Mendeak zehar euskaldungoak hainbat aukera historiko galdu ditu hizkuntza idatzita emateko, eta eremu idatzian kultura eskolatuari bidea urratzeko. Erdi Aroan egon zen halako balizko abagunerik, eta Aro Modernoan are sarriago. Une historiko galdu horiek beti piztu didate gure iragan horri buruzko galdera: Besteek bai eta geuk zergatik ez?

XVI. mendean abian jartzeko okasio errepikatuak izan genituela uste dut (inoiz baliatuak, bestetan ez), eta horietako bat dateke mende hartan eta gure inguruan gaztelaniaren alde sustatu zen giroa. Ez zuen ukitu honek euskara guk nahiko genukeen modura, baina gurearen argi-ilunak zerbait argitzeko balio lezake.

MALON ETXAIDEREN BIZIALDIKO IBILERA

Pedro Malon Etxaide¹⁴ Nafarroako Cascante-n jaio zen, uste denez 1530aren inguruan, eta Bartzelonan hil zen, 1589an. Cascanteko seme hau fraide agustindarra izan zen, eta Ordena horretako komentuetan eman zuen bizitza, Cascante-tik irten (c. 1550) eta Salamacan 26ren bat urterekin abitua hartu zuenetik aurrera¹⁵.

Une horretatik aitzina ez dugu ezagutzen Nafarroan berak bizi izandako egonaldirik, Tuterako Udaletxeak eskatuta 1586ko Garizuman eskaini zuen prediku-aldikoa izan ezik. Itxura gutziz, ez zitzaion suertatu Erreinu nafarreko zereginetan ibiltzea¹⁶. Azken buruan, Nafarroatik kanpo egindako gizona izan zen Malon Etxaide, dakigunaren arabera. Ia hirurogei urteko bizialdian zenbait toki ezberdinetan bizitza egokitu zitzaion.

Beraren lehen ikasketei buruz ez dakigu ezer garbirik, nahiz eta uste den jaioterrian bertan burutuko zituela lehen eskola-lanak. Ondoren, Salamanca-n egin zituen goi-ikasketak eta han bizi izan zen bere heldutasunera arte (c. 1550-1569). Baina Salamanca-ko ikasketen nondik norakoa ez dago batere ongi agiritzatuturik, eta gerora bere gain hartuko zituen erantzukizun akademikoetatik ondoriozta daiteke zerbait: gutxienez, Arteak, Sto. Tomas, Teologia eta Eskritura Santua izan zituela hango eta orduko ikasgai nagusiak¹⁷.

Curriculum hori bezain garrantzizkoa izan zen frai Pedro gaztearentzat fraide egin eta agustindarretara sartzea (1556-1557). Unibertsitateko beste Irakasle handien artean “etxeko” bi bere ondoan izango zituen fraide egin berriak: Frai Luis Leon-goia (1558...) eta frai Juan Gebara agustindarrak (azken honek 1565ean hartu zuen Salamancako bere katedra)¹⁸. Hauen irakaskuntzatik jasotakoaz gain, frai Luis-i bere idatz-eredua ikusi eta ikasi ahal izan zion, izan ere 1561ean burutu baitzuen honek Salamancako komentuan *Kantarik Ederrena*-ren gaztelaniazko itzulpena, inprimatu gabe eskuizkribu ugaritan zabaldu zena. Frai Luis-gan bi balio eredugarri ikusi ahal izan zituen, exegetarena eta idazlearena.

Agustindarren inguru hau zinezko eskola izan zen nafararentzat, etxeko hurbiltasuna zuena eta historiak aitortu dien bikaintasun jasokoa, gizarteko kultur premia kristauai kalitate handiko modernotasunez erantzun nahi ziena. Horretan, aipatutakoei beste izen agustindar bat ere gehitu behar diegu, Alonso Gudiel. Frai Luis eta frai Alonso-ren sona (azken hau Osunako Unibertsitatean ari zen irakasten, baina betiere Ordena barruko familiartekotasuna galdu gabe) ez zen izan frai Pedrorentzat urruneko zerbait. Orduantxe, hain zuzen, Eskolastikaren onena eta ezagutza modernoak batera ari ziren ematen bi fraide agustindarrok¹⁹.

Baina garaiak ez ziren samurrak. Erreforma protestanteari ez ezik humanismo erasmista eta bibliazaleari aurre egin nahiz, Kontrarreformako hegialik gogorrenak gatazka latzak sortu zituen Eliza Katolikoaren barruan. Inkisizioaren bidez zeregin kulturean ere ezarri nahi izan zen jakineko ortodoxia modua bat, eta, horregatik, gizalege eskaseko eliz gobernamentua bertatik bertara ikusi eta jasatea tokatu zitzaion Malon Etxaideri ere. Teologo eta exegeta ausartagoak beren jardunean mehatxatuta eta arriskutan zebiltzan, zinez²⁰. Egia da, 1560ko hamarkadako politika zitalagoaren eta Alpujarretako eta Lepantoko garaipenen ondoren, egoerak zerbait lasaitzera joko zuela 1573tik aurrera²¹. Baina, aitzina egin aurretik, itzul gaitezen Malon Etxaideren bizitza zertzeladetara.

Salamanca-ko ikasketak amaituta (1569), Aita Malon Etxaide Burgosko agustindarren fraidegai gazteen irakasle bidali zuten, Eskritura Santuen exegesia irakasteko. Han eman zituen hurrengo hiru urteak (1569-1572). Badirudi urte hauetan hasi zela bere irakasle-estimua eta sona irabazten. Horretan ari zela, Valladolid-en biltzeko zen Ordenako Kapitulu Nagusirako deia hartu zuen, hain zuzen zeregin akademiko bat bete zezan: Kapituluko hitzaldi teologiko ofiziala, *De incarnatione Verbi* zeritzana, eman beharko zuen Ordenako Nagusi Probintzial guztien aurrean, ekitaldiko buru Aita Alonso Gudiel zutela.

Inork espero ez zuen bidetik etorri ziren, ordea, urak: Gudiel teologo katedraduna Valladolid-a heldu orduko, atxilotu eta presondegira eramane zuten Inkisizioko morroiek. Esan beharrik ez dago bildutakoen arteko aztoramena, Kapitulurako teologo buru hautatua baitzen Gudiel, eta Ordenaren barruan estimurik onena zuena. Hasi zuen, bada, bere guru-

Mendeak zehar euskaldungoak hainbat aukera historiko galdu ditu hizkuntza idatzita emateko, eta eremu idatzian kultura eskolatuari bidea urratzeko. Erdi Aroan egon zen halako balizko abagunerik, eta Aro Modernoan are sarriago. Une historiko galdu horiek beti piztu didate gure iragan horri buruzko galdera: Besteek bai eta geuk zergatik ez?

Erreforma protestanteari ez ezik humanismo erasmista eta bibliazaleari aurre egin nahiz, Kontrarreformako hegali gogorrenak gatazka latzak sortu zituen Eliza Katolikoaren barruan. Inkisizioaren bidez zeregin kulturalen ere ezarri nahi izan zen jakineko ortodoxia modua bat, eta, horregatik, gizalege eskaseko eliz gobernamentua bertatik bertara ikusi eta jasatea tokatu zitzaion Malon Etxaideri ere. Teologo eta exegeta ausartagoak beren jardunean mehatxatuta eta arriskutan zebiltzan, zinez.

tze-bidea frai Alonsok, baina ez berehala bukatzeko: hamasei urteren buruan Alonso Gudiel preso hil zen Inkisizioaren eskuetan, 1588an²². Frai Luis Leongoa ere urte berean hartu zuen preso Inkisizioak (1572), aipatu dudan *Kantarik Ederrena*-ren itzulpena ere salakizun zuela²³.

Gertakari hauek hona ekartzean, protagonista zigortu hauek eta haiek jasandakoek Malon Etxaideren bizitzako idazle-gogoarekin zerikusirik badutela uste dudalako da. Aita Pedro gertaera larrion ondo-ondoan suertatu zen zorigaiztoko 1572ko urte hartan eta gero. Gudiel atxilotu zutelarik, eta haren auzia aitzina eramateko, Kapitulu Nagusirako presaturiko *De Incarnatione* testua eskatu eta jaso zituen inkisidoreek Malon Etxaideri. Ortodoxia hertsienaren zaintzaileak ondoan zituen, beraz²⁴.

Badirudi gure idazlea oso barnetik ukitu zutela gertakari haiek: irakasle jarraitu zuen, baina idazlanak argitaratzeko ahalegin handirik egin gabe. Eta harritzekoa da hori, idazketarako halako dohainak zituen baten-tzat. Iradoki dudan bezala, frai Luis-engandik bi lezio handi ikasi zituen Aita Pedrok: Bibliako testuen exegesia eta itzulpenena, eta herri-hizkuntzan teologia ematearena²⁵; baina ez ziren horiek arriskurik gabeko lezioak²⁶. Dena den, batak eta besteak argi ikusi zuten hizkuntza sakratu guztien aparteko bikaintasuna ustezkoa zela, funtsik gabea, eta herri-hizkuntzek berdin balio zezaketela eduki biblikoak egoki eta hizkera duin batean emanez gero²⁷. Hala ere, urtetan egon zen preso frai Luis miretsia (1572-1576).

Hori dena tartean zela, Gaztelako Probintzia agustindarretik Aragoi-kora pasatzeko aukera izan zuen Aita Pedrok (1572), eta ondoko urteak Gaztelatik at emango zituen (Gaztelako giro itogarritik ihesi?), zeren XVI. mendean Inkisizioaren botere osoa Aragoiko Erreinuan ez baitzen ezarri kontrako erresistentziarik eta aldeko ahalegin politikorik gabe: zaila izan zen Inkisizioaren Aragoiko garaipena²⁸.

Bost urte eman zituen Zaragozako komentuko Priore karguan Aita Pedrok (1572-1577), eta lau Huesca-n, aldi batez ardua berarekin (1578-1580), berriz Zaragozara itzuli (1583-1585), eta azken egoitza Bartzelonan hartu zuen arte (1586-1589).

Hortaz, 1572-1589.ko urteetan behin eta berriz eman zitzaizkion Malon Etxaideri Ordenako tokian tokiko komentu gobernu-eginkizunak, horretarako dohainik bazuelako, pentsa daiteke. Hala ere, gizona ez zen mugatu zeregin horretara; batetik, betidanik zuen irakats-grina zegoen, eta bestetik bizileku guztietan prediku-eginbeharretarako mirespenez ikusi zitzaion gaitasuna.

Burgosko egonaldian erakutsi zuen Irakasle-lanak egoki eraman zitzakeela, eta hurrengo bizilekuetan Unibertsitate-katedratan irakasteko aukera izan zuen. Huesca-n Priore zelarik predikari arrakastatsuen lanak ere hartu zituen bere gain; baina ondoko bi urteetan Unibertsitate-ak Eskriturako Katedraz arduratzea eskatu zion (1580-1582)²⁹.

Zaragoza (1583-1585) eta Bartzelonako (1586-1589) egonaldietan, hiri horietako Ikastegi eta Unibertsitatean Katedra eman zitzaion berriro.

Pedro Cerbuna Teologian Maisuak eta agustindarrak deiturik etorri zen Huesca-tik Zaragozara. Cerbuna hau izan zen hemengo Unibertsitatea diruz eta arautegiz birsortu zuena (1583-1585), eta orduko izendapen-paperetan ageri zaigu Malon Etxaide³⁰. Hala ere, Bartzelonako komentuko Priore izendatu zutenez (1586), laburra izan zen hiri aragoitarreko egonaldia. Hiriburu katalanean emango zituen, bada, azken urteak, eta bertan hil zen bere liburu inprimatu bakarra kaleratu eta gutxira (1589).

IDAZLE, IDAZLEEN ARTEAN (1588...)

Salamanca-n bizi izandako urteetan bezala Ordena barruko giroan, Malon Etxaidek garaiko idazle gaztelauak ezagutu eta haiekin harremanik franko izateko aukera izan zuen. Arteak eta Letrak han ikasi zituen, Teologia eta Eskriturara pasatu aurretik, eta betiere Eskrituran jakitun bezain idazkuntza latindar eta gaztelaniazkoan, bietan, iaioa zen Frai Luis Leon-goaren ondoan³¹.

Agustindarrak, gainera, garai haietan ari ziren luma ederrez kristau espiritualitatea gazteleraz ere ematen (adibidez, Alonso de Orozco, 1544, 1565; Cristóbal de Fonseca, 1592, 1596), lanbide horretan Ordenen arteko lehia parte hartuz³².

Erlijioso idazleen hori, Biblia, teologia, aszetika eta mistika darabilzatenena, kapitulu nagusia da gaztelaniazko hizkuntzaren eta literatura-ren historia orokorrean³³. Eta horren barruan aipatu izan da Malon Etxaide, lehen-lehen sinadura bezala ez bada, berehalako maila altuenean emanda. Merezi du balioespen-iritzi horren lekukoren bat hona biltzea.

Valbuena Prat-ek, adibidez, frai Luisen kalitateak lortu gabe, hura baino herritarragoa ikusten du, zentzumenei hitz egiten diena, sortzailea da, irudiz betea, esamolde herritarretatik hurbil dabilena, teoria teologiko urrunei modu harrigarrian bizia ematen dakiena³⁴.

Menéndez Pidal-ek, oster, XVI. mendeko bigarren erdi-aldiko prosa-sortzaile handien alboan jarriko du, frai Luis eta Sta. Teresaren ondoan alegia, berariazko nortasunez jantzita (1963)³⁵:

Fray Luis con más profunda sensibilidad y armonía, Malon de Chaide, con más lujosa imaginación, se mueven, llevados del mismo propósito, dentro del mismo tipo de lengua. Igualmente, dentro de este tipo se encuentra el Padre Rivadeneira, Vida de San Ignacio (1586), Historia del scisma de Inglaterra (1588, modelos de elegancia esmerada y sencilla).

Malon Etxaideren ekoizpen literarioak eta beronen kalitate zaindu eta landuak zer ikusi zuzena dute mende hartako bi gertakari kultural nagusiekin: a) Ernazimentuko herri-hizkuntzen balioespen humanista berriarekin (egia esan, idazlearen azken urteetan hain berria ere ez zena-ekin, nahiz eta eztabaidatua izan, artean), b) Idazkuntza erlijioso-literarioak egindako balio handiko ekarpenarekin. Bi interes osagarri horiek nabariak dira, gainera, Malon Etxaide-ren bizitzan eta obran.

Frai Luis-engandik bi lezio handi ikasiak zituen Aita Pedrok: Bibliako testuen exegesia eta itzulpenena, eta herri-hizkuntzan teologia ematearena ; baina ez ziren horiek arriskurik gabeko lezioak.

**Erlijioso idazleen hori,
Biblia, teologia, aszetika
eta mistika
darabiltzatenena,
kapitulu nagusia da
gaztelaniazko
hizkuntzaren eta
literaturaren historia
orokorrean . Eta horren
barruan aipatu izan da
Malon Etxaide, lehen-
lehen sinadura bezala ez
bada, berehalako maila
altuenean emanda.**

Mende hartakoak dira, Europako hizkuntzetan, latinaren aurrez aurre herri-hizkuntzak laudorioztatu, lehen gramatikak egin eta kultura eskolatu jasorako burututako ahalegin sonatuak. XVI.eko lehen erdi-aldiak gaztelaniaren duintasunaren baieztapena ongi finkatu nahi izan zuen (horretan, adibidez, Nebrija-gandik hasita, A. Morales, J. Valdés eta C. Villalón-ek egin zuten lan)³⁶.

Erlijiozko literaturan frai Luis eta Malon Etxaidek eman zuten hurrengo urratsa, hizkuntza duinari kultur bikaintasun berriak erantsiz. Horretarako zer hobeagorik herri-hizkuntzari garai bateko "hizkuntza sakratuetako" (hebraiera, grekoa, latina) hitza bera ematea baizik. Hain zuzen, bi idazleok (eskriturista ere baziren eta) itzulpen biblikoak ekarriko zituzten gaztelaniara, betiere kastilanoaren jatortasuna ongi begiratu eta berori kultur maila berrira jaso.

Lehen pausu handi horrekin bateratsu, esan dugun literatura erlijio-soa sortuko da, sinestunen eta literatura zaleen gozamenerako, hizkuntzaren trebetasun eta bikaintasun lortu berriak erakutsiz. Ahalegin horretan Malon Etxaide maisu bakarretakoa gertatu zen, aldi berean zientzia erlijioso eta idatz-moldeetan maisu.

Malon Etxaideren luma bizi eta irudimentsuak ez du galdu nahi guztiari eman nahi dion zientzi oinarria, exegesi eguneratu batetik dakarrena. Herritar laikoentzat ari da idazten bere *Libro de la conversión de la Magdalena* hura (1588), baina oso gogoan ditu irakurle jantziak eta Inkisizioa bera ere. Ez da hura eleberri arin bat, dotrina zaindu eta trinkoa eskaini nahi duen liburua baizik. Idazlanak irakurlego nahiko zabala irabazi zuen, nonbait, zeren eta 1588-1604. urteetan hamabi argitaralditaraino aipatu izan baitira³⁷.

Galdutako Malon Etxaide-ren idazkirik egon zela esan izan da³⁸, eta berrikitan frogatu samartu denaren arabera, haren hilondokoan bestek bere izenez argitara emandakorik³⁹. Hemen 1588an argitara emandako liburura mugatuko naiz⁴⁰.

Zer du bere biziandian argitaratutako Malon-en liburu bakar honek? Emakume kristauaren inguruan eta Eskritura Santuaren argitan, espiritualitatea landuz, modu literario eder batean idatzitako liburua da *La conversión de la Magdalena* hau, eta neurri handi batean emakumezko baten harira burututako gogoeta unibertsal kristaua izan nahi du. Hortaz, gutxienez bost egiteko larri hartu behar zituen aintzakotzat idazleak:

- Bibliaren erabilera exegetiko eguneratua (garaiko zientzia bibliko aurreratuagoaren arabera).
- Horren arabera, Bibliatik itzulpen onargarriak egitea (Inkisizioaren kontrola gogoan hartuz).
- Espiritualitate oso eta praktikoa bat deskribatzea (herritar xume eta eskolatuei eskainia).
- Prosa eta olerki ederrez idatzia izatea (idazle-lumaren kalitatea).

• Hori dena gaztelaniaz lortzea (literatur tradizioaz baliatu eta hizkuntzaren modernitatea segurtatuz).

XVI. mendeko herri-hizkuntzazko honelako liburuetan funtsean nolako exegesi-lana egin ohi zen jakiteko ongi etor daiteke, adibidetzat, frai Luis Leon-goaren *Kantarik Ederrena*-ren obra bikoitza begiratzea. 1561ean egindako gaztelaniazko itzulpenaren ondoren (orduan argitara gabe geratu zenaren ostean, alegia), Nagusien aginduz latinez prestatu behar izan zuen testu berria, birmoldatuta eta zehatzagoa (1580). Saiakera literario hutsaren antz gutxi du honek, eta nonahitik begirata ere exegetaren jarduera zientifikoa ageri da hor⁴¹. Hortaz, Malon Etxaidek bere *La conversión* argitara aurretik (1588) ezagutu ahal izan zuen *Canticum canticorum* hori.

Itzulpen-zeregina ere maite du Aita Pedrok: Biblia eman nahi die herritarrei, prosan bezala olerkian, baina ez da eroriko frai Luis-en zulo berean: hau da, segurtasun hobeak bilatuko ditu, alde batetik testua eskuizkributan zabaltzen utzi gabe eta, bestetik, inprimatzera noiz eta nola eraman ongi begiratu, eta betiere bere atal bibliko itzuliak testu zabalago baten barnean emanez (iruzkin komenigarriak gehituta).

Internet-en dagoen *La Conversión*-en argitaraldian (1603) ikus daitezke aparteko aurkibidean Bibliatik ekarritako atal eta ataltxo horiek, (bertan aipuz aipu adierazita utzi baitzituen). Eskriturako atalen batzuk bereziki ederrak edo gustagarriak iruditzen zitzaizkionean, prosazko iruzkin exegetiko-espiritualean ez ezik olerki modura ere eman zituen halakoak, kapituluaren azkenean, izan ere poeta ere bada Malon Etxaide, Salmute-giko eta Amos profetaren testu ederrenak olerki gisa ematen. Salmuak ditu bereziki maiteak olerkari lana burutzeko, eta hamaika behintzat argitara eman zituen; era berean, fr. Luis sufrituaren antzera, Job-en esaldi adierazgarrienak elkarrekin bilduta eman zizkigun Malon Etxaidek⁴².

La conversión de la Magdalena liburua ez da, besterik pentsarazi dezakeen arren, Santa Madalenaren bizitzaren kontakizuna edo biografia mota bat. Ebanjelioetako Magdalena hura, kristau jaietan halako garrantzi historikoa izan zuena (fededunen artean, eta arte ederretan)⁴³, aitzakia handi bat besterik ez da aszetikaren bideak eta moldeak erakusteko, beti ere dena kultura eta azalpen erlijioso aberatsez emanda. Idazlearen hitzetan esateko, bizitzako hiru une kontrajarri dira deskribatu nahi duen historiaren ardatz: “los tres estados que tuvo de pecadora, i de penitente, i de gracia”.

Kristau orori eta emakumeari bereziki aurkeztu nahi zaion ereduzko bidea erakutsi nahi du Malon Etxaidek liburu honen bidez. Garaiko literatura espiritualak emakumezkoak ere baditu protagonista; berei ere zerbait esan nahi zaielako eta, idazle bezala, luma paregabe bat agertu zela-ko behintzat (Teresa Avilakoa).

Hainbat tokitan esanda utzi zuen bezala, maite du eta premiazkoa ikusten du idazkera edertasunez janztea, testu argi eta erakargarriak

Erliziozko literaturan frai Luis eta Malon Etxaidek eman zuten hurrengo urratsa, hizkuntza duinari kultur bikaintasun berriak erantsiz. Horretarako zer hobeagorik herri-hizkuntzari garai bateko “hizkuntza sakratuetako” (hebraiera, grekoa, latina) hitza bera ematea baizik. Hain zuzen, bi idazleok (eskriturista ere baziren eta) itzulpen biblikoak ekarriko zituzten gaztelaniara, betiere kastilanoaren jatortasuna ongi begiratu eta berori kultur maila berrira jasoz.

**Ugari dira testu horretan
hizkuntzaren inguruko
gai eta arazoak:
hizkuntzaren corpus-aren
baliabideekin zerikusia
dutenak, hizkuntzekiko
aurreiritzi atzerakoiak,
hizkuntzatan maisu izan
beharko luketenen
ezgaitasun eta ezinak,
idazle biblikoen
herritartasuna, itzulpen
sokratuen zilegitasun eta
ortodoxia, Elizan herri-
hizkuntzari zilegiko
aitortzen zaizkion
erabilera
soziolinguistikoak, idazle
greko-erromatarren balio
eta mugak, kultura
eskolatuaren elitismoa,
abertzaletasun
linguistikoa, hizkuntzari
eman beharko litzaiokeen
kultur proiektu sozio-
politikoa, etab.**

eskaintzea, eta hizkuntzak dituen baliabide jatorrenak erabiltzea, betiere irakurlearen mesedetan eta hedatu nahi duen mezuaren zerbitzuan. Horretarako, luma bizkorra erabiliko du, irudimen azkarra, eta gaztelania aberatsaren jabetasun trebatua. Azkenean, liburu bakar horretako balio literarioek eraman dute Malon Etxaide Literatura gaztelauaren Historietara.

Nafarrak “modernitate” ausarta erakutsi zuen, eta gaztelania garai-ko premietara moldatzen egindako lana da Malon Etxaideren modernitate hori, etorkizuna irabaziko zuena, hain zuzen. Erljiioak halako pisua zuen garaietan, Erreforma/Kontrarreformatako borroken erdian, Inkisizioaren aldarre txarren zurrunbiloan, bereari eutsi zion hizkuntzari ahalmen berri eta biziak sortzeko. Baina hori ez zuen egin iritzi, irizpide eta konbentzimendu ongi hausnarturik gabe, eta bestelako aurkako zenbait iritziri aurre egiteke⁴⁴.

HERRI-HIZKUNTZAREN ALDE: GAZTELANIA

La conversión de Magdalena liburuan irakurleari eskaintzen dion hitzaurrean badago atal luze samar bat hemen aurkeztu nahi dudana, orain arte esandakoetan bere testuingurua duena; idazleak kasik odol beroz idatzitako pasarte da. Artikulu honen eranskin gisa jasoko dut, baina ongi etorriko da hori ohar batzuek horniturik ematea⁴⁵.

Gaztelaniaren baliagarritasunaren eta kultur erabilpenaren aldeko manifestua dela esango nuke. Jakitate teologikoak latinez eman behar zirenean, Unibertsitate-munduak ohikoa hori zuenean, bigarren hautabide bat urratu nahi du Malon Etxaide Unibertsitate-Irakasleak, jada aipatu ditugun zenbait idazleren konpainian.

Ugari dira testu horretan hizkuntzaren inguruko gai eta arazoak: hizkuntzaren corpus-aren baliabideekin zerikusia dutenak, hizkuntzekiko aurreiritzi atzerakoiak, hizkuntzatan maisu izan beharko luketenen ezgaitasun eta ezinak, idazle biblikoen herritartasuna, itzulpen sokratuen zilegitasun eta ortodoxia, Elizan herri-hizkuntzari zilegiko aitortzen zaizkion erabilera soziolinguistikoak, idazle greko-erromatarren balio eta mugak, kultura eskolatuaren elitismoa, abertzaletasun linguistikoa, hizkuntzari eman beharko litzaiokeen kultur proiektu sozio-politikoa, etab. Testuinguru zabal horretatik noan *Manifestua* izenburua eman diodan testu honetako pasarte-atal adierazgarriago zenbait aurkeztera⁴⁶.

Gaztelaniari buruz ari den testua luzaro pentsatu eta aspalditik idatzia omen du, idazleak dioskunez, eta bizi izandako eskarmentu txar bati aurre egiteko emaitza gertatzen da berori. Garaiko giro kulturalaren leku-ko ona gertatzen da, gainera:

Habiendo yo comenzado esta niñería en nuestro lenguaje vulgar, con propósito de que quien me pidió, pues no ha llegado a la noticia de la lengua latina, no por eso quedase privada de la doctrina y conocimiento de las cosas divinas, he tenido tanta contradicción y resistencia para que no pasase adelante [...].

Arrisku instituzionalak eta aurkako iritziek atzera eragin zioten Malon Etxaideri lehenengo batean, lehendik idatzita zeukan lanari molditegirako bidea urratzeko hartan. Aurrera egiteko sentitu zituen erreparoa Nagusien aginduz bakarrik gainditu zituen, eta orduan ere ez kezkarik gabe:

Obedecí porque tenía obligación, y aventuré todo lo que podría perder con los censores de quien he hablado. Harto será, si con los prudentes no pierdo, que de los demás bien me consolaré.

Aurkako kritikariek erabil ditzaketen arrazoi eta zemai aurreikusien artean aipatzen digu Malon Etxaidek gai teologikoetarako gaztelania, eta ez latina, erabili izana:

De aquí nace una cosa, que alguno (no entendiéndola) podría acusármela, y es, que cuando yo comencé a hacer esta niñería, no faltó a quien le pareció mal que fuese en nuestra lengua española, y tuve necesidad de responder a esta acusación que se me ponía.

Argitalpena atzeratzeko zioetako bat izan zen hori (... *por las razones que he dicho, lo dejase todo a un rincón, y se han pasado algunos años...*), harik eta frai Luis Leon-goak *Los nombres de Cristo*-rekin hainbat urte geroago aurrea hartu (1583) eta idazle biek zituzten arrazoiak guztiz bat eta balekoztat argitalpenaren bidez berretsi zizkion arte⁴⁷. Azken buruan, berak eta frai Luis maisuak egindako idazlanek erakutsi zioten Malon Etxaideri guztiaren arrazoizkotasun praktikoa ere, ustezko iritzietan usteldu gabe.

Aurkako iritziek ez zuten bakarrik alkantzu linguistikoa; aitzitik, esanahi politiko eta teologikoak ere bazituzten, hau da, gela akademiko-etatik at ondorio pastoral eta judizialak erraz ekar zitzaketenak ziren. Azken buruan, Kontrarreforma boteretsu baina okilduak egitasmo erreformazale irekiagoen bideak itsutzeko erabili ohi zituen argudioak.

Hasteko, esan ohi zenez, Bibliako hizkuntzak (betiere hiru aitortuak, ez beste) sakratuak ziren, ukiezinak edo oso eskutik kontrolatuz begiratzekoak (bere hartan eta bereziki itzulpenetan). Agi denez, heterodoxiaren arriskua handia zen hizkuntza herritarretan, gai biblikoetan ez ezik ondoko Teologian ere. Egia ortodoxoari eta Eskritura Santuei zor zitzaien begiramen ongi neurtuta zeuden latinez, ez hainbeste, hurrik eman ere, herri-hizkuntzetan. Teologiako zehaztasun zientifikoak latinezko terminologia eta tradizio linguistikoan zituen jarrita bere segurtasunak.

Hortaz, frai Luis edo Malon-en lan herritarrek, segurtasun beharreko garai haietan, zalantza eta nahasmendua ekar zezaketela uste zuten kritikariek. Aurreko pasarte bat osatuz, gure idazleak honela laburtzen ditu arierioen arrazoiak:

...he tenido tanta contradicción y resistencia para que no pasase adelante, como si el hacerlo fuera sacrilegio, o por ello se destruyeran todas las buenas letras, y de ahí resultara algún grave daño o perdición a la República Cristiana: unos me dicen que es baja escribir en nuestra lengua cosas graves; otros, que es leyenda para hilanderuelas y mujercitas; otros, que las doctrinas graves y de importancia, no han de andar en manos del vulgo liviano, despreciador de los misterios sagrados.

Hizkuntzaren corpus-eko baliabideez eta berauen erabilpen zuzenaz hitz egiten digu gure autoreak. Hizkuntza gaztelauan mintzatzaileengandik jasotakoagatik mintzaira horren ekarpen eta sormena ezagutzen ditu, eta liburuan bertan burutu duen idazketan lanaren emaitza baliotsua dela sinesten du.

XVI. mende hartan eta Euskal Herrian, euskararen alde zergatik ez ote genuen izan gure Malon Etxaiderik, iritziak defendatu ez ezik funtsezko idazlanak emateko? Etxepareren Sautrela-ko ideiek eta gogoek, zergatik ez zuen izan garapen literario-kultural handiagorik? Nola ahaztu zuten hau dena gure apologistek? Hain zuzen, Poza Lizentziatuak Malon Etxaideren liburuaren aurreko urtean kaleratu zuen berea (1587).

Hizkuntza sakratuenen horrekin batera, klasikoen iritzi ezagunak ere bazuen indarririk kritikarientzat, Platon-ek esan baitzuen “que no era lícito profanar los misterios ocultos”. Azken argudio honi ironia finez erantzun zion Malon Etxaidek. Ikusiko dugu.

Kritikarien hurrengo argudio-multzoa hizkuntzaren izaera edo egoeratik bertatik jasotako arrazoiekin osatzen zen: hizkuntza herritarra ezdeusa zen, baliabide gutxikoa, duintasun eskasekoa. Gure idazleak azpimarratu zuenez, balioespen oker horren kontra mintzatu behar izan zuen frai Luis-ek:

Tuvo necesidad de oponerse a la afrenta y sin justicia que a la lengua se le hacía: y así constreñido de este agravio, añadió otro tercero libro a los dos que había impreso, en cuyo principio hallé casi las mismas palabras que muchos años antes yo había escrito a ese mismo propósito.

Malon Etxaide garai batean idatzi eta gordetako testura itzuliko da, eta bertatik ematen dizkigu gaztelaniaren aldeko argudio onak (oro har, beharbada herri-hizkuntza orori buruz ere pentsa zitzakeenak)⁴⁸.

Gaztelaniaren duintasunaren arazoari adarretatik irmoki helduko dio Malon Etxaidek; hasteko, laido eta irain makurtzat jotzen ditu hizkuntza horren ustezko ezduintasunaz dihardutenen iritziak:

No se puede sufrir que digan que en nuestro castellano no se deben escribir cosas graves. ¡Pues cómo! ¿Tan vil y grosera es nuestra habla que no puede servir sino de materia de burla?

Idazle bibliko, greko-erromatar edo eliztarren etsenplua bere aldeko argudiotarako ekartzean, Malon Etxaide behin eta berriz saiatu zen haien historia kulturala jatorrizko testuinguruan lekutzen. Ez zegoen ados kultura jasoko “misterioak” (erlijiosoak nahiz bestelakoak) ez zirela herritarren artean mugarik gabe zabaltzekoak uste zutenekin. Eztabaidagai honekiko irribarre bihurri batekin idatzi zuen gure idazleak ondoko pasartea:

...dicen [...] otros, que las doctrinas graves y de importancia, no han de andar en manos del vulgo liviano, despreciador de los misterios sagrados, movidos por aquel dicho de Platón, “que no era lícito profanar los misterios ocultos de la filosofía”, que así lo hizo el mismo, y Aristóteles escribió con tanta oscuridad como si no escribiera.

Hori gorabehera, oro har, idazle horien guztien jokabide praktikoa herri-hizkuntzatan izkribatzea izan zela gogoratuko du, era bertsuan Biblian nola mundu klasikoan:

¿en qué lengua habló Dios, y por qué palabras lo escribieron Moisés y los Profetas? Cierto está que en la lengua materna en que hablaban el zapatero y el sastre y el tejedor, y el cavatierra, y el pastor y todo el vulgo entero. El profeta Amós pastor era, criado en vrear bellota, en apacentar ganado por los montes y sierras, y profetizó y dejó sus profecías escritas, pues cierto es que no aprendió en Atenas ni en Roma otro lenguaje que el que se hablaba en su tierra.

Klasiko eta Eliz Gurasoetara datorrela, argudio bera jasoko du haiengandik ere: guztiek egin zuten lan beren ama-hizkuntzaz baliatuta:

Escribió Tulio en la lengua que aprendió en la leche, y Marco Varrón y Séneca, y Plutarco, y los santos Crisóstomo, Cirilo, Atanasio, Gregorio Nacienceno, y S. Basilio, y todos los de aquel tiempo, cada uno en la suya y materna, e hicieron bien, y estúvoles bien, y pareció a todos bien; y Platón, Aristóteles, Pitágoras, y todos los filósofos escribieron su filosofía en su castellano, porque lo digamos así, de suerte que la moza de cántaro y el cocinero sin estudiar más que los términos que oyeron y aprendieron de sus madres, los entendían y hablaban de ello.

Oroitzapen historiko horiek gogorarazi ostean, Malon Etxaide gaztelaniaren XVI. mendeko errealtatera itzuliko da. Hizkuntzaren *corpus*-eko baliabideez eta berauen erabilpen zuzenaz hitz egiten digu gure autoreak. Hizkuntza gaztelauan mintzatzaileengandik jasotakoagatik mintzaira horren ekarpen eta sormena ezagutzen ditu, eta liburuan bertan burutu duen idazketa-lanaren emaitza baliotsua dela sinesten du.

Horregatik dio kritikari horiek hobe luketela, funtsik gabeko marmario hutsaletan ibili partez, berek ere idazketa-zereginari ekitea, noraino hel daitezkeen ikus dezaten:

Digo pues que hay hombres que, con no ser ellos para nada, ni levantarse a cosa de virtud su pensamiento, toman por oficio decir mal de todo aquello que no va medido con su grosero juicio. Tienen otra cosa rara, digna de tales sujetos, y es que, si oyen algo de fuera de lo que ellos han leído en cuatro autores de Gramática, lo asquean tanto y lo burlan y mofan de tal suerte, como si sólo aquello con que ellos han desayunado su entendimiento fuese lo cierto y de fe, y lo demás fuese patraña y sueño. [...] Mas, a lo menos, podrían dejar pasar con modestia cristiana lo que no viene tan pegado con su gusto como ellos desean y ensayarse ellos en cosas semejantes, para que cuando vean que no es tan fácil como ellos lo soñaban, con esto, ya que no tengan en mucho los ajenos trabajos, dejaran siquiera de murmurar de ellos, y de sus autores.

Batzuetan, menderatzen ez duten latinez bai, baina ama-hizkuntza duten gaztelaniaz baliatzeko hain uzkur agertzen direlako salatzen ditu horrelakoak, hain zuzen idazle bibliko eta klasikoek beren jatorrizko hizkuntzak hain gogoz hartu eta erabili dituztenean:

[El castellano] se sabe mejor hablar que aquellas lenguas peregrinas, y por poco bien que se escriba en el nuestro, se escribirá con más propiedad que en el ajeno, ¿por cuál razón les ha de parecer a ellos que es bajaza escribir en él cosas curiosas y graves?

[...] y ahora les parece a estos tales, que es poca gravedad escribir y saber cosa buena en nuestra lengua, de suerte que quieren más hablar bárbaramente la ajena y con mil impropiedades y solecismos e idiotismos, que en la natural y materna con propiedad y pureza, dando en esto que reir y burlar, y mofar a los extranjeros que ven nuestro desatino.

Ez da hori batere zuzena gaztelaniak halako baliabide aberatsak eskaintzen dituenean. Malon Etxaidek mirespenez aipatzen ditu, adibide gisa, frai Luis-en prosa ederrean aurkitu dituen edergarriak eta gaztelaniak bere baitan dituen aberastasunak:

en quien se verá la grandeza y majestad de palabras, de que nuestra lengua castellana está como preñada, y que tiene gran riqueza y copia y mineros, que no se pueden acabar, de luces y flores, y gala y rodeos en el decir; y que en aquel libro está el adorno de los celosos del lenguaje español pueden desear [...]

Euskal Herriko Elizak ez ezik gure gizarte zibilak ere ez zuen aintzakotzat hartu euskarak kultur garapenerako behar zuen babes instituzionalaren premia. Egon ote zen halakoren kontzientziarik? Ala Euskal Herrian eta Inperio espainol osoan nahiago izan genuen ondare linguistikoak zekarren eskakizun horren aurrean ez-ikusi egin, eta geure hizkuntza "odol garbitzaile" gisara erabili (jatorri garbiaren tesia indartzeko, alegia), kaparetasun unibertsalaren aterbea segurtatzean norberaren eta klasearen gizartegorabidea irekiz joateko, tartean euskarari inolako proiektu kulturalik eman gabe?

No hay lenguaje, ni le ha habido, que al nuestro haya hecho ventaja, en abundancia de términos, en dulzura de estilo, y en ser blando, suave, regalado y tierno y muy acomodado para decir lo que queremos, ni en frases ni rodeos galanos, ni que esté más sembrado de luces y ornatos floridos y colores retóricos, si los que tratan quieren mostrar un poco de curiosidad en ello.

Balio horien kontzientziak sustatu zuen Malon Etxaideren obra, eta berorietan zuen usteagatik, hizkuntzaren kalitate zuzena eskatu zien idazleei (ikus du), baina ez, bestalde, gramatikari kritiko tente itsuen aurrean bere idazle-askatasuna ere defendatu gabe, betiere hiztun gutien mesedetan jardute aldera:

Podría responder a todos juntos, que, como dice mi padre san Agustín, "huelgo que me reprenda el Gramático, a trueque de que todos me entiendan". Así yo quiero, si pudiese, hacer algún provecho a los que poco saben de lenguas extranjeras, aunque por ello me murmure el bachiller de estómago, mofador de trabajos ajenos.

Eztabaida hauen artean bere ama-hizkuntzaz maiteminduta, Malon Etxaidek salakuntza abertzale bat egiten dio arerioen pentsamoldeari, eta aldi berean etorkizunerako utopia baten leihoa irekitzen du, Manifestuaren azken lerroetan.

Ezin du jasan gaztelania hizkuntza arlote eta bilaua dela dioen jendea, eta halakorik esatea nazio osoari egiten zaion iraina dela dio: "este agravio es de toda la nación y gente de España". Jakin bedi hizkuntza ez dela zerbait erabat egina, ahaleginean hobetu eta egunera daitekeena baizik; egia esan, hizkuntzak ez du eskuratuko premiazko bikaintasun gaurkoturik berori herritarren utzikeria zabarrean, eta jende eskolatuari dagokio aurrera pausak ematea: "Esta [perfección nueva] no puede alcanzarse, si todos la dejamos caer por nuestra parte entregándola al vulgo grosero y poco curioso". Horra, bada, belaun berrientzako zeregin-norabidea erakutsita.

Eta, hona iristean, beharbada espero ez genuen eremura pasatuko da Malon Etxaide, Gaztelako humanismo hizkuntza-herrizaleak lehendik zekarren kapitulu batera⁴⁹. Etxaidek ez du mugatzen Teologiara gaztelaniaz ere idatzi behar den gaien esparrua; aitzitik, zernahi dela ere gaztelaniaz emana ikusi nahi du, eta asmo politiko-kulturalerik hornituta ikusiko dugun pasartean ausarki zera dio: "con el favor de Dios, hemos de ver muy presto todas las cosas curiosas y graves escritas en nuestro vulgar".

Horra iristeko, ordea, tresneria egokia izango da politika, kultura eta eraikuntza inperial osatuarena; horra, bada, azken buruan plangintza orokor baterako deia, banderak, armak eta hizkuntzak elkarri lagunduz eraikiko den herrialde unibertsal berria:

Y, por salirme ya de esto, digo que espero en la diligencia y buen cuidado de los celosos de la honra de España y en buena industria que, con el favor de Dios, hemos de ver muy presto todas las cosas curiosas y graves escritas en nuestro vulgar, y la lengua española subida a su perfección, sin que tenga envidia a alguna de las del mundo, y tan extendida cuanto lo están las banderas de España, que llegan de uno a otro polo; de donde se seguirá, que la gloria que nos han ganado las otras naciones en esto, se la quitamos, como lo hemos hecho en lo de las armas.

Bere lan eta ideia hauekin, Malon Etxaidek aitzindaritzat dauka bere burua, etorkizunari aurea harturik dabilela uste du, garaipen politiko-linguistikoa eguna ez dagoela hain urrun, alegia:

Y hasta que llegue este venturoso tiempo, que ya se va acercando, habremos de tener paciencia con los murmuradores, los que somos de los primeros en dar la mano a nuestro lenguaje postrado.

ZENBAIT OHARPEN ETA ITAUN

XVI. mende hartan eta Euskal Herrian, euskararen alde zergatik ez ote genuen izan gure Malon Etxaiderik, iritziak defendatu ez ezik funtsezko idazlanak emateko? Etxepareren *Sautrela*-ko ideiek eta gogoek, zergatik ez zuen izan garapen literario-kultural handiagorik? Nola ahaztu zuten hau dena gure apologistek? Hain zuzen, Poza Lizentziatuak Malon Etxaideren liburuaren aurreko urtean kaleratu zuen berea (1587). Galderak ez du, noski, hemen nahiko litzatekeen erantzunik.

Garai haietan egon zen Euskal Herrian baliozko eliz gizonik zinezko literatura erlijiosoa euskaraz ere abiarazi zezakeenik. Agian, horrelako lana sustatzeko ideia zuzenak bazituzten batzuek, nahiz eta baldintza pertsonal eta instituzionalak ez ziren egokienak gertatzen. Taxuzko Unibertsitate-tradiziorik ez genuen, euskararen lurraldean jaiotako elizgizon baliozkoenak erbesteko zerbitzuetan jarri zituzten, eta, aldiz, gehienetan kanpotarra izan zen bertako hierarkia, gure hizkuntzarik gabea.

Hala ere, elizgizon euskaldun eta ia-euskaldunen artean bazeuden izen handiak Trento aurreko, inguruko eta ondoko garai haietan: Durangoko Joan Zumarraga bizkaitarra (†1549), B. Diaz de Luku andaluziar-arabarra (†1556), Loiolako Ignazio giputza (†1556), Gares-eko Bartolome Karrantza (†1576) eta Barasoingo Martin Azpilikueta (†1586) edo, nork daki, Diego Lizarrakoa (†1578), hiru nafarrak, eta Iparraldean berehala (1599...) Baigorriko Bertrand Etxauz (†1641), Axular eta lagunen babeslea. Horietako zenbait agintean egon zen, edo besteak idazle izan ziren.

Aipatutako ia guztiok euskararen lurraldean edo elebidunetan jaiotak genituen, eta inori buruz ere ez nuke esango euskara ez zekitenik (hain zuzen, Malon Etxaide eta beharbada Diego Lizarrakoaren kasuak izan ziren bestelakoak); Kalahorrako Gotzain Díaz de Luku-k ama zuen Luku-koa eta bera ere herri horri oso atxikia ageri zaigu, eta predikari euskaldunen bila ibili zen.

Izendatutakook erreforma-zaleen artean jarri behar ditugu, eliztarren heziketan herri-hizkuntzen erabilpena gogo onez ikusten zutenak. Ezaguna dugu Luku eta San Ignazioaren arteko eskutizketa. Zoritxarrez, Zumarraga, Karrantza, Azpilikueta edo Ignazio ez ziren izan Euskal Herriko Gotzain, hori da gure ahulezietako bat.

Bestalde, Erdi Arotik zetozen Eskeko Ordenek aitor-entzule eta predikariak bazituzten, eta euskararen lurraldean XV-XVI. mendeetan ongi

errotuta ageri zaizkigu. Zer eman zuten idatzita, eta euskaraz? Zein tradizio idatzi izan zuten erlijiosoek orduan? Beharbada ondare hori galdua dugu, baina zaila da sinestea hamarkada haietan ez zela egin, geroago XVIII.ean ezagutu dugun idazketaren pareko lanik. Zergatik ez zuen sortu eta utzi horrek guztiak emaitza idatzi ezagun onik? Esklaustrazioan galdu ote zitzaigun, bada, dena?

Malon Etxaide-ren inguruko giro eta ahaleginek (c. 1570-1589) pentsarazi egiten digute: Etxeparek aurreratu zigun zerbait euskara idatzia-
ren alde egindakoaren bere harrotasunaz, eta orain, Elizatik kanpo, Joan Pz. Lazarragaren (hilburukoa, 1605) lekukotasun praktikoa daukagu (Malon Etxaide baino hogeiren bat urte gazteagoa zen idazle hau), eta XVI.eko bigarren erdi-aldi hartan ezin ahantziak ditugu Leizarraga (+1603) eta Esteban Garibai (+1599), beren euskal lan ezagunekin (1571, 1596); dena den, azkeneko honekin beti geratzen zaigu zintzilik itaun hau: zergatik ez zuen idatzi gehiago euskaraz arrasatearrak?

Eta mundu politiko-instituzionalera gatozela, Iruñea, Kalahorra edo Baionako Diozesiek zergatik eta nola ez zuten sustatu idazkuntza bortitz bat kristau herritarrek hezi eta apaiz-jendeari lanabes teologiko-pastoral duinak eskaintzeko; zeren eta Etxauz-en kasua salbuespen mugatu bakarra baitugu zerbait geroago (1599-1618)? Ezaguna da, adibidez, nola Araban herritarrei Trenkoko asmoen berri eman zitzairen, parrokiak parrokia. Jakitekoa litzateke ea lanbide horretan ezer idatzirik erabili zen?

Eliz erakundean oinarritzeko datu zehatza dago tarteko: oro har, Euskal Herriko diozesietako Gotzainak ez ziren euskaldunak, kanpotarrak ziren, herritar euskaldunen hizkuntza ezagutzen ez zutenak, eta produkzio erlijioso literario handiago baten gidaritzaren kontrola eramateko gaitasun eskasekoak. Eta ikusi dugu kontrolaren horrek zenbateko zeresana zuen garaiko argitalpen erlijiosoen historian. Ez Gotzainek eta ez Inkisizioak euskararik ez baldin bazekiten behar zen tamainan, zaila ikusten da nola izan zitekeen Hierarkia sorkuntza intelektual teologiko baten sustatzaile arduratua.

Katekesirako itzulitako lehen tresna xumeak (Eltso, 1561; geroagoko Kalahorrako katixima haiek) edo lurralde euskaldunerako Administrazio-bisitari elebidunak urrun geratzen ziren, beren lan eta prestakuntzan, esaten dugun kultur egitasmo zabal eta sakonago horretatik.

Malon Etxaideren Gaztelako historia honek bestelakorik erakutsi digu, gainera: urak kontra zetozenean ere, herri-hizkuntzen aldeko aitzindari bipilak agertu zirela Ordena erlijioso handienetan, eta ez pastoral-zeregin hutsetan zebiltzanen artean bakarrik, baita Unibertsitateetako Irakasleetan ere, garaiko jakitunak latinez ari ziren arren, hainbatek ez baitzuen izan lotsarik, horren ondoan, hizkuntza “arlotetean” idazlan jantziak emateko.

Eskeko Ordenen irakaskuntzaren Euskal Herriko historia gogoratze-
koa da: Gasteizen, adibidez, domingotar eta frantziskotarrek beren goi-

ikastegi bana zuten, biak ere herritarrentzat irekiak. Zergatik ez zen horrelakoetan euskal idazlerik sortu? Esaterako, Ziburun, 1611tik aitzina, fraide errekoletoen komentuan gertatu zenaren antzera: Aita Materre, edo han bildu ohi zen donibane-saratar konpainiaren antzera.

Bien bitartean, klero diozesitarra, benefiziatuek ere osatzen zutena, Oñati, Alcala, Salamanca edo Huescan ikasita zetozenek zergatik ez zioten ekin orduan euskal kulturgintza eliztarrari, eliz erreformazaleek bederen maite beharko zuketinari? XVII.ean Iparraldean eta XVIII.ean Hegoaldean ezagutuko ziren susperraldiek ez ote zuten izan, zinez, XVI.eko Hegoalde honetan aitzindariak?

Azpimarratzekoa da Malon Etxaideren sasoi hartan, eliz literaturgintza bera ere ez zela erabat eta bakarrik eliztarra; alderantziz, bazuela azpizoru zabalagoa, alde politiko-sozialetara hedatua, testuinguru soziolinguistikoa esango genukeena, politikoa eta aldagarria. Jaso dugun testuaren azken pasarteak ongi erakutsi digu hori.

Euskal Herriko Elizak ez ezik gure gizarte zibilak ere ez zuen aintzartzat hartu euskarak kultur garapenerako behar zuen babes instituzionalaren premia. Egon ote zen halakoren kontzientziarik? Ala Euskal Herrian eta Inperio espainol osoan nahiago izan genuen ondare linguistikoa zekarren eskakizun horren aurrean ez-ikusit egin, eta geure hizkuntza “odol garbitzaile” gisara erabili (jatorri garbiaren tesia indartzeko, alegia), kaparetasun unibertsalaren aterbea segurtatzean norberaren eta klasearen gizarte-gorabidea irekiz joateko, tartean euskarari inolako proiektu kulturalik eman gabe?

Gaztelaniar ari den Malon Etxaideren lekukotasun horrek eta esandakoek iradokita, bukatzeko zera ohartaraziko nuke: geure hizkuntzaren kanpo-historia ezagutzeko komeni zaigula erdarek gizartean izan dituzten gorabehera, lorpen eta porrotak arakatzea, aldian aldiko gure egoerakin alderatuz, zer pentsa eta argirik ematen baitute gurerako ere. ■

BIBLIOGRAFIA

- ALBERIGO, G. ET AL. (ed.) (1962): *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Friburgi: Herder. 640
- ALBORG, J. L. (1975): *Historia de la literatura española*. I. *Edad Media y Renacimiento*. Madrid: Gredos. 892-897 (Malon).
- BATAILLON, M. (1966): *Erasmus y España*. México: FCE.
- BEMBO, P. (1993 [1525]): *Prose della volgar lingua*. Milano: Editori Associati.
- BIAYS, P. (1983): *L'Islande*. Paris: PUF.
- BLANCO AGUINAGA, C. et al. (1988): *Historia social de la literatura española (en lengua castellana)*. Madrid: Ed. Castalia.
- BORGES, J. L. (1982): *Literaturas germánicas medievales*. Madrid: Alianza Editorial.

- BOYER, R. (2001): *L'Islande médiévale*. Paris: Les Belles Lettres. 159-216.
- CLEMENTE HERNÁNDEZ, F. J. (1992): *El Pensamiento de Pedro Malón de Chaide* de Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona. [Microfilm].
- CONTRERAS, J. (1985): "La Inquisición aragonesa en el marco de la monarquía autoritaria", in: *Hispania Sacra*. XXXVII-76, 1985, 489-540.
- ELLIOTT, J. H. (1965): *La España imperial*. Barcelona: Editorial Vicens Vives.
- FERNÁNDEZ ORDÓÑEZ, I. (2004): "Alfonso X el Sabio en la historia del español", in: CANO, R. (ed.): *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel. 381-422
- GONZÁLEZ DE LA CALLE, P. U. (1925-1926): "Documentos inéditos acerca del uso de la lengua vulgar en los libros espirituales", in: *Boletín de la Real Academia Española*. XII, 1925, 258-273, 470-497, 652-673; XIII, 1926, 76-88, 194-208, 302-317.
- GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, V. (1992): *Pedro de Apaolaza*. Zaragoza: Diputación General de Aragón. 29-30. Ik., gainera; http://www.unizar.es/reseña_historica.html.
- GONZÁLEZ NOVALÍN, J. L. (1980): "La Inquisición española", in: GARCÍA-VILOSLADA, R. (ed.): *Historia de la Iglesia en España*. Madrid: BAC. III-2º.
- GONZÁLEZ PORTO-BOMPIANI (1959): *Diccionario literario de obras y personajes*. Barcelona: Montaner y Simón. VI, 852-855 ("María Magdalena").
- GUILLÓN, R. (ed.) (1993): *Diccionario de literatura española e hispanoamericana*. Madrid: Alianza Editorial.
- HERRERO GARCÍA, M (1953): "La literatura religiosa", in: DÍAZ PLAJA, G. (1953): *Historia general de las literaturas hispánicas*. III. Renacimiento y Barroco. Barcelona: Editorial Barna. 1-78 (Malón: 55-56).
- KAMEN, H. (1973): *La Inquisición española*. Madrid: Alianza Editorial.
- LA PINTA LLORENTE, M. (1942): *Causa criminal contra el biblista Alonso Gudiel, catedrático de la Universidad de Osuna*. Madrid: CSIC.
- LAPESA, R. (1986 [1942]): *Historia de la lengua española*. Madrid: Gredos.
- LÓPEZ, C. M. (1970): *Malon de Echaide*. Pamplona: Diputación Foral de Navarra.
- LUIS DE LEÓN, FRAY (1992). *Cantar de los cantares. Interpretaciones: literal, espiritual, profética*. El Escorial: Ediciones Escorialenses. (Jatorrizko gaztelaniazkoa 1561ean idatzitakoa. Testu elebiduna. Edizio paratzailea: J. M. Becerra).
- LYNCH, J. (1970): *España bajo los Austrias*. I. Imperio y absolutismo (1516-1598). Barcelona: Ediciones Península.
- MALÓN DE CHAIDE, PEDRO (1588): *Libro de la conversión de la Madalena, en que se esponen los tres estados que tuvo de pecadora, i de penitente, i de gracia. Fundado sobre el Evangelio que pone la Iglesia en su fiesta*. Barcelona: Hubert Gotard.
- MALÓN DE CHAIDE, PEDRO (1603 [1588]): "Prólogo del autor a los lectores", in: ID. (1603). *Libro de la conversión de la Magdalena*. Alcalá: J. Sánchez Crespo. 14v-18. <http://books.google.es/books?id=5QS39cvv->

- [TLoC&printsec=frontcover&dq=Malon+de+Chaide+conversion++magdalena&source=bl&ots=Wu8QThMIJr&sig=Esmw-BiCYss66AKcqm_nMbEpa6vk&hl=es&ei=EQthTPfAFZ2JONK7sKUK&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CB0Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false](https://www.google.com/books/edition/Mal%C3%B3n-de-Chaide/BIcYss66AKcqm_nMbEpa6vk&hl=es&ei=EQthTPfAFZ2JONK7sKUK&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CB0Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false)
- MALÓN DE CHAIDE, PEDRO (1930 [1588]) *La conversión de la Magdalena*. Madrid: Ediciones de la "Lectura". (1588ko edizioaren gain F. García-k paratua: argitalpena, sarrera eta oharra. – 1588: Alcalá: J. Sánchez Crespo. "Prólogo del autor a los lectores").
- MALON ETXAIDE, P. (s.d.): *Tratado de San Pedro y de San Juan eta Libro de todos los santos*. (Autorearen bizialdian argitaragabeak).
- MARCOS, B. (1980): "Literatura religiosa en el Siglo de Oro español", in: GARCÍA-VILLOSLADA, R. (ed.): *Historia de la Iglesia en España*. III-2º. *La Iglesia en España en los siglos XV y XVI*. Madrid: bac. 473-489.
- MEDIAVILLA, F. S. (2009): "Ortografía de Malón de Chaide y autoría de las obras firmadas por Jerónimo de Saona", in: *Revista Agustiniana*. 50, 2009, 677-710.
- MENÉNDEL PIDAL, R. (2005 [1963]): *Historia de la lengua española*. Madrid: Fund. R. Menéndez Pidal / Real Academia Española.
- MIGLIORINI, B. (1969): *Historia de la lengua italiana*. Madrid: Gredos.
- PÉREZ, M. (2002): *Libro de las confesiones*. Madrid: BAC.
- PETRONIO, G. (1990): *Historia de la literatura italiana*. Madrid: Cátedra.
- REY, A.; DUVAL, F.; SIOUFFI, G. (2007): *Mille ans de la langue française*. Paris: Perrin.
- SANCHIS GUARNER, M. (1980): *Aproximació a la història de la llengua catalana*. Barcelona: Salvat.
- VALBUENA PRAT, A. (19819): *Historia de la Literatura Española*. II. *Renacimiento*. Barcelona: Gustavo Gili. 297-305 (Malon)
- VILAR, P. (ed.) (1987): *Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- VIUDA, I. (1992): "Pedro Malón de Echaide", in: *Revista Agustiniana*. 33, 1992, nº 101, 939-993.
- ZIMMERMANN, M. et M.-Cl. (1997): *Histoire de la Catalogne*. Paris: PUF.

GAZTELANIAREN ALDEKO MANIFESTUA (1588): BALIAGARRITASUNAREN ETA KULTUR ERABILPENAREN ALDE

Pedro Malón Etxaide

(Cascante, c. 1530 – Bartzelona, 1589)

Así yo [...] había dejado a un rincón estos papeles que de la gloriosa Magdalena había escrito, a petición de una señora religiosa; y, como cosa digna de olvido, se han dormido muchos años en mi escritorio, sin hacer de ellos otra cuenta que la que se suele hacer de ratos perdidos. Sucedió que, sin pensarlo, vinieron a manos de mi prelado, viólos y leyólos y mandóme que los sacase en público.

Obedecí porque tenía obligación, y aventuré todo lo que podría perder con los censores de quien he hablado. Harto será, si con los prudentes no pierdo, que de los demás bien me consolaré.

De aquí nace una cosa, que alguno (no entendiéndola) podría acusármela, y es, que cuando yo comencé a hacer esta niñería, no faltó a quien le pareció mal que fuese en nuestra lengua española, y tuve necesidad de responder a esta acusación que se me ponía, y entonces hice en un prólogo, lo que también pondré en este.

Como después por las razones que he dicho, lo dejase todo a un rincón, y se han pasado algunos años, he visto que en algún librito impreso de tres años, y aun de menos, a esta parte, puesto por un muy curioso y levantado estilo, y con términos tan pulidos y limados y asentados con extremado artificio, en quien se verá la grandeza y majestad de palabras, de que nuestra lengua castellana está como preñada, y que tiene gran riqueza y copia y mineros, que no se pueden acabar, de luces y flores, y gala y rodeos en el decir; y que en aquel libro está el adorno de los celosos del lenguaje español pueden desear (*Libro de los nombres de Dios*, del Padre Maestro fray Luis de León, de quien digo), habiéndole sucedido con él y su divulgación lo que a mí con éste, antes de publicarle, tuvo necesidad de oponerse a la afrenta y sin justicia que a la lengua se le hacía: y así constreñido de este agravio, añadió otro tercero libro a los dos que había impreso, en cuyo principio hallé casi las mismas palabras que muchos años antes yo había escrito a ese mismo propósito.

Y, aunque aquí podría yo dejar de poner las mías, y remitir a los lectores a que allá las lean, con todo eso, pues ello es cierto, que las escribí yo años antes, no dejaré de ponerlas. Y nadie tenga a mucho que nos hayamos topado en esto, pues siendo verdad la que tratamos, y tan fundada en buena razón, no es milagro que topen dos con ella, y con los fun-

damentos en que apoya y estriba. Digo pues que hay hombres que, con no ser ellos para nada, ni levantarse a cosa de virtud, su pensamiento, toman por oficio decir mal de todo aquello que no va medido con su grosero juicio. Tienen otra cosa rara, digna de tales sujetos, y es que, si oyen algo de fuera de lo que ellos han leído en cuatro autores de Gramática, lo asquean tanto y lo burlan y mofan de tal suerte, como si sólo aquello con que ellos han desayunado su entendimiento fuese lo cierto y de fe, y lo demás fuese patraña y sueño. Bien sé que el ingenio humano no se contenta de una manera, ni con las mismas cosas, y así de lo que a unos parece bien, de eso mismo murmuran otros, y aquellos admiran, y engrandecen lo que éstos abominan y burlan. Mas, a lo menos, podrían dejar pasar con modestia cristiana lo que no viene tan pegado con su gusto como ellos desean y ensayarse ellos en cosas semejantes, para que cuando vean que no es tan fácil como ellos lo soñaban, con esto, ya que no tengan en mucho los ajenos trabajos, dejaran siquiera de murmurar de ellos, y de sus autores.

Habiendo yo comenzado esta niñería en nuestro lenguaje vulgar, con propósito de que quien me pidió, pues no ha llegado a la noticia de la lengua latina, no por eso quedase privada de la doctrina y conocimiento de las cosas divinas, he tenido tanta contradicción y resistencia para que no pasase adelante, como si el hacerlo fuera sacrilegio, o por ello se destruyeran todas las buenas letras, y de ahí resultara algún grave daño o pérdida a la República Cristiana: unos me dicen que es bajeza escribir en nuestra lengua cosas graves; otros, que es leyenda para hilanderuelas y mujercitas; otros, que las doctrinas graves y de importancia no han de andar en manos del vulgo liviano, despreciador de los misterios sagrados, movidos por aquel dicho de Platón, “que no era lícito profanar los misterios ocultos de la filosofía”, que así lo hizo el mismo: y Aristóteles escribió con tanta oscuridad como si no escribiera. Y el Redentor dijo: No arrojéis las piedras preciosas a los puercos: y que Hermes Trimegisto fue de este parecer, y así escribieron los más graves y antiguos de los filósofos su doctrina debajo enigmas y figuras. Finalmente cada uno ha dado su decreto y dicho su alcaldada.

Podría responder a todos juntos, que, como dice mi padre san Agustín, “huelgo que me reprenda el Gramático, a trueque de que todos me entiendan”. Así yo quiero, si pudiese, hacer algún provecho a los que poco saben de lenguas extranjeras, aunque por ello me murmure el bachiller de estómago, mofador de trabajos ajenos.

A los que dicen que es poca autoridad escribir cosas graves en nuestro vulgar, les pregunto. ¿la ley de Dios era grave? La Sagrada Escritura que reveló y entregó a su pueblo, a donde encerró tantos y tan soberanos misterios y sacramentos, y a donde puso todo el tesoro de las promesas de nuestra reparación, su encarnación, vida, predicación, doctrina, milagros, muerte y lo que su Majestad hizo y padeció por nosotros, todo esto junto y lo demás que con esto iba, pregunto a estos tales ¿en qué lengua

habló Dios, y por qué palabras lo escribieron Moisés y los Profetas? Cier- to está que en la lengua materna en que hablaban el zapatero y el sastre y el tejedor, y el cavatierra, y el pastor y todo el vulgo entero. El profeta Amós pastor era, criado en vrear bellota, en apacentar ganado por los montes y sierras, y profetizó y dejó sus profecías escritas, pues cierto es que no aprendió en Atenas ni en Roma otro lenguaje que el que se habla- ba en su tierra. Pues si misterios tan altos y secretos tan divinos se escri- bían en la lengua vulgar con que todos a la sazón hablaban, ¿por qué razón quieren estos envidiosos de nuestro lenguaje que busquemos len- guas peregrinas, para escribir lo curioso y bueno que saben y podrían divulgar los hombres sabios? Que yo no trato de mí, pues ni lo soy (ni importarí- a mucho que lo que puedo sacar a la luz se sepultase en silen- cio y olvido), mas dígolo por otros muchos y más sabios, que podrían dar luz con su doctrina e ilustrar mucho la lengua con su buen estilo.

Si dicen que aquella lengua hebrea era muy misteriosa, y que por eso la Escritura Sagrada se escribió en ella, pregunto: ¿No se tradujo en grie- go por muchos traductores? Y, después, ¿no se escribió en latín, que era la lengua ordinaria en Roma, como ahora lo es para nosotros la castellana? Sí; pues nuestro español es tan bueno como su griego y como el lenguaje romano, y se sabe mejor hablar que aquellas lenguas peregrinas, y por poco bien que se escriba en el nuestro, se escribirá con más propiedad que en el ajeno, ¿por cuál razón les ha de parecer a ellos que es bajeza escribir en él cosas curiosas y graves? Escribió Tulio en la lengua que aprendió en la leche, y Marco Varrón y Séneca, y Plutarco, y los santos Crisóstomo, Cirilo, Atanasio, Gregorio Nacianceno, y S. Basilio, y todos los de aquel tiempo, cada uno en la suya y materna, e hicieron bien, y estúvoles bien, y pareció a todos bien; y Platón, Aristóteles, Pitágoras, y todos los filóso- fos escribieron su filosofía en su castellano, porque lo digamos así, de suerte que la moza de cántaro y el cocinero sin estudiar más que los térmi- nos que oyeron y aprendieron de sus madres, los entendían y hablaban de ello, y ahora les parece a estos tales, que es poca gravedad escribir y saber cosa buena en nuestra lengua, de suerte que quieren más hablar bárbara- mente la ajena y con mil impropiedades y solecismos e idiotismos, que en la natural y materna con propiedad y pureza, dando en esto que reír y burlar, y mofar a los extranjeros que ven nuestro desatino.

No se puede sufrir que digan que en nuestro castellano no se deben escribir cosas graves. ¡Pues cómo! ¿Tan vil y grosera es nuestra habla que no puede servir sino de materia de burla? Este agravio es de toda la nación y gente de España, pues no hay lenguaje, ni le ha habido, que al nuestro haya hecho ventaja, en abundancia de términos, en dulzura de estilo, y en ser blando, suave, regalado y tierno y muy acomodado para decir lo que queremos, ni en frases ni rodeos galanos, ni que esté más sembrado de luces y ornatos floridos y colores retóricos, si los que tratan quieren mostrar un poco de curiosidad en ello. Esta no puede alcanzarse,

si todos la dejamos caer por nuestra parte, entregándola al vulgo grosero y poco curioso. Y, por salirme ya de esto, digo que espero en la diligencia y buen cuidado de los celosos de la honra de España y en buena industria que, con el favor de Dios, hemos de ver muy presto todas las cosas curiosas y graves escritas en nuestro vulgar, y la lengua española subida a su perfección, sin que tenga envidia a alguna de las del mundo, y tan extendida cuanto lo están las banderas de España, que llegan de uno a otro polo; de donde se seguirá, que la gloria que nos han ganado las otras naciones en esto, se la quitamos, como lo hemos hecho en lo de las armas. Y hasta que llegue este venturoso tiempo, que ya se va acercando, habremos de tener paciencia con los murmuradores, los que somos de los primeros en dar la mano a nuestro lenguaje postrado.■

BIBLIOGRAFIA

MALÓN DE CHAIDE, PEDRO (1930 [1588]) *La conversión de la Magdalena*. Madrid: Ediciones de la "Lectura". (1588ko edizioaren gain F. García-k paratua: argitalpena, sarrera eta oharra. – 1588: Alcalá: J. Sánchez Crespo. "Prólogo del autor a los lectores", 14v-18). 1603ko edizioa Interneten jasota: http://books.google.es/books?id=5QS39cvtTLoC&printsec=frontcover&dq=Malon+de+Chaide+conversion++magdalena&source=bl&ots=Wu8QThMIJr&sig=Esmw-BiCYss66AKcqm_nMbEpa6vk&hl=es&ei=EQthTPfAFZ2JONK7sKUK&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CB0Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false.

OHARRAK

1. LAFONT, R.; ANATOLE, Ch. (1970): *Nouvelle histoire de la littérature occitane*. Paris: PUF. Deigarria da kapitulen jarraia nola azaltzen den: "Le grand siècle (1100-1208)", "Le siècle du combat (1209-1300)", "Le siècles de décadence (XIVe-XVe)".
2. SANCHIS GUARNER, M. (1980): *Aproximació a la història de la llengua catalana*. Barcelona: Salvat. 149. BATLLE, C. (1987) III. *L'Expansió baixmedieval (segles XIII-XIV)*, in: VILAR, P. (ed.) (1987): *Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62. 161-163. ZIMMERMANN, M. et M.-Cl. (1997): *Histoire de la Catalogne*. Paris: PUF. 60-98. (R. Lluïa, 61-63).
3. BORGES, J. L. (19822): *Literaturas germánicas medievales*. Madrid: Alianza Editorial. 76-79, 87, 91-93. BOYER, R. (2001): *L'Islande médiévale*. Paris: Les Belles Lettres. 159-216. BIAYS, P. (1983): *L'Islande*. Paris: PUF. 81-89.
4. NIEDEREHE, H. J. (1987): *Alfonso X el Sabio y la lingüística de su tiempo*. Madrid: Soc. Gen. Española de Librería. LAPESA, R. (1986 [1942]): *Historia de la lengua española*. Madrid: Gredos. 237-264. BLANCO AGUINAGA, C. et al. (1988): *Historia social de la literatura española (en lengua castellana)*. Madrid: Ed. Castalia. I, 81-85. FERNÁNDEZ ORDÓÑEZ, I. (2004): "Alfonso X el Sabio en la historia del español", in: CANO, R. (ed.): *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel. 381-422. "El siglo XIII fue la época en que se dieron los primeros pasos encaminados a la transformación del castellano en una lengua estándar. En la transformación tuvo un papel fundamental la iniciativa regia, pero no todos los reyes castellano-leoneses de ese siglo impulsaron el proceso en la misma medida. [...] Sobresale a distancia el rey Sabio por haber institucionalizado el uso del castellano y haber promovida la creación de una serie de producciones textuales sin parangón en su tiempo" (381).

5. Dante, Petrarca eta Boccaccio-ren iritzi eta produkzioek bidea irekiko diete erromantze italiarrei, eta humanismo herrizaleak bere bidea urratu zuen. Ik. MIGLIORINI, B. (1969): *Historia de la lengua italiana*. Madrid: Gredos. 253-260, 271-272, 277-284. PETRONIO, G. (1990): *Historia de la literatura italiana*. Madrid: Cátedra. 95-98, 126-133, 141-144, 152-154, 155. Italiaren aldeko ahalegin teoriko eta praktikoa Bembo gertatu zen, beste askoren artean, maisu-maisua: BEMBO, P. (1993 [1525]): *Prose della volgar lingua*. Milano: Editori Associati.
6. Hona artikuluko jakingarrienak: “**Art. 110.** – Et afin qu’il n’y ait casue de douter sur l’intelligence desdits arrêts, nous voulons et ordonnons qu’ils soient faits et écrits si clairement, qu’il n’y ait ni puisse avoir aucune ambigüité ou incertitude ne lieu à demander interprétation. **Art. 111.** – Et pour ce que telles choses sont souvent advenues sur l’intelligence des mots latins contenus esdits arrests, nous voulons d’oresnavant que tous arrests, ensemble toutes autres procédures, soient de nos cours souveraines et autres subalternes et inférieures, soient de registres, enquestes, contrats, commissions, sentences, testaments, et autres quelconques, actes et exploits de justice, ou qui en dépendent, soient prononcés, enregistrés et délivrés aux parties en langage maternel françois et non autrement”. Ik. <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/villers-cotterets.asp>. SIOUFFI, G. (2007): “1530: l’institution du français?”, in: REY, A.; DUVAL, F.; SIOUFFI, G. (2007): *Mille ans de la langue française*. Paris: Perrin. 457-486.
7. Horien ildoan etorriko zen aldakuntzen testuinguruaren deskribapen laburra: FERNÁNDEZ, F. (1982): *Historia de la lengua inglesa*. Madrid: Gredos. 56-58. Biblia ingelesaren inguruko historiari: STEINER, G. (2001): *Préface à la Bible hébraïque*. Paris: Albin Michel. 28-39.
8. Berorren garrantzia honela azpimarratu ahal izan da: “La traducción alemana de la Biblia (1522-1534), una obra maestra cuya amplísima distribución, no sólo fortaleció la causa protestante sino que también dio a Alemania un lenguaje literario. El alemán de Lutero, en medida mayor que el idioma cultivado en cualquiera de las cancellerías oficiales, desplazó gradualmente a los distintos dialectos y al fin se convirtió en el lenguaje escrito aceptado en general por todo el país”, in: FRIEDERICH, W. P. ET AL. (1973): *Historia de la literatura alemana*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana. 51.
9. PÉREZ, M. (2002): *Libro de las confesiones*. Madrid: BAC. (Edizio-sarreran, ik. XXII-XXIII). Edizio-para-tzaileek azpiztitulu hau eman diote obrari: “Una radiografía de la sociedad medieval española”. M. Pérez honen lan aitzindaria gorabehera, eliz prosa gaztelauak ez zuen izan, orduan, espero zitekeen berehalako segidarik, eta bi mende eta erdi geroago egingo da hurrengo ahalegin handia.
10. Mende eta erdi geroagokoa da gaztelaniazko literaturan Talaverako Artzizprestearen *Corbacho* delakoa (1438), amodioaren morala herritarrei hizkera erdiarotat biziz ematen saiatu zena.
11. GONZÁLEZ DE LA CALLE, P. U. (1925-1926): “Documentos inéditos acerca del uso de la lengua vulgar en los libros espirituales”, in: *Boletín de la Real Academia Española*. XII, 1925, 258-273, 470-497, 652-673; XIII, 1926, 76-88, 194-208, 302-317. Erromantzez idatzitako erlijio-liburuaren alde eta kontrako garaiko arrazoiak ezagutzeko agiriak biltzen ditu: Inkisiziotik aurka esaten erabilitako argudioak, Alonso Giron komisariaren lumatik (A. Giron-en albiste biografikoak 656-662. orrialdeetan), eta puntuz puntu Unibertsitateko Francisco Sánchez-ek emandako erantzuna (kalonje eta irakasle txostengile honen albisteak ik. 302-317. orrialdeetan). Data gogoan hartu behar da: 1601. Bestalde, irakurtzekoa da berriz ere nola gogorazai zituen bere betiko arrazoiak Giron komisariak, hurrengo urtean latinez idatzitako *Contiones* bere liburuko eskaintza gaztelaniaz egin zuenean.
12. González de la Calle 1925: 470-471.
13. *Vulgata*-ren hobespen hori honela ageri zaigu Trentoko erabakietan: “Decretum secundum recipitur vulgata editio Bibliae: [...] in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus pro authentica habeatur, et quod nemo illam reicere quovis pretexto audeat vel praesumat”. ALBERIGO, G. ET AL. (ed.) (1962): *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Friburgi: Herder. 640.
14. *La Conversión* liburuaren edizio ezberdinetan autorearen izena “Pedro Malon de Chaide” dago idatzita (1588, 1592, 1603); baina idazlearen aita notarioa “Johan Malon Echayde” bezala ageri da paperetan. Nafarroan argitara emandako zenbait ikerlanetan ere “Echayde” eta “Echaide” topa daitezke (hurrenez hurren, R. Castro, Tuter, 1930; J. M. San Juan Urmeneta, Iruñea, 1957, eta C. M. López, Iruñea, 1970). Nik hemen euskal grafiaz emango dut deitura hori, eta osorik: “Etxaide”.
15. Bere laburrean ere, eskuratu ditudan argitalpenetan ondokoa dugu osatuena, egungoena ez bada ere: LÓPEZ, C. M. (1970): *Malon de Echaide*. Pamplona: Diputación Foral de Navarra. Begira amaierako “Breve reseña bibliográfica” (31. or.).

16. López 1970: 26: “La cuaresma que el P. Malón predicó en Tudela es el único contacto que hemos podido encontrar del célebre escritor con su tierra después que abandonó ésta para ingresar en la Orden de San Agustín”.
17. López 1970: 10.
18. RODRIGUEZ-SAN PEDRO BEZARES, L. E. (ed.) (2006): *Historia de la Universidad de Salamanca*. Salamanca: Ed. Univ. de Salamanca. III, 228.
19. LYNCH, J. (1970): *España bajo los Austrias. I. Imperio y absolutismo (1516-1598)*. Barcelona: Ediciones Panínsula, 325: “En las obras de investigadores como fray Luis de León y Alonso Gudiel aparece un esfuerzo por integrar lo mejor de la Escolástica y los conocimientos más modernos, con el fin de llevar a cabo una restauración de las ciencias bíblicas”.
20. Diego de Zúñiga (1536-1598) exegeta eta filosofo agustindarra, fisikan heliozentrista eta gerora *Index*-ean liburu bat sartuko ziotena (1616), dugu egoera zailaren salatzaile bat; beraren hitzetan esateko: “El clamor estúpido de esta gente —los reaccionarios— ha producido tal pánico en muchos exegetas sabios que han acabado abandonando su tarea noble y santa, pues creen que es imposible para una persona culta dedicarse sin peligros al estudio de la Sagrada Escritura”. Lynch-ek jasota (1970: 325)
21. ELLIOTT, J. H. (1965): *La España imperial*. Barcelona: Editorial Vicens Vives. 261.
22. GONZÁLEZ NOVALIN, J. L. (1980): “La Inquisición española”, in: GARCÍA-VILLOSLADA, R. (ed.): *Historia de la Iglesia en España*. Madrid: BAC. III-2º. 107-268. “Quien pretenda enjuiciar con un criterio moderno los avatares de este proceso [Alonso Gudiel-ena, alegía], se encontrará, cuando menos, desconcertado al contraponer a la futilidad de la causa su trágico desenlace. En pocos tuvieron tanto poder como en él las mezquindades y las denuncias” (266). Gogoan har bedi, eskueran izan ez dudana beste hau: LA PINTA LLORENTE, M. (1942): *Causa criminal contra el biblista Alonso Gudiel, catedrático de la Universidad de Osuna*. Madrid: CSIC. Ikus, gainera: FERNÁNDEZ MARCOS, N.; FERNÁNDEZ TEJERO, E. (2005): “Alonso Gudiel. Ciencia y miseria”, in: *Humanæ Litteræ. Estudios de humanismo y tradición clásica en homenaje al Profesor Gaspar Morocho Gayo*. Nº 4, 2005, 344-349.
23. Frai Luis-ek bere aurkako auzian egin zuen defentsa ezagutzeko, ik: BLECUA, J. M. (1989): “Fray Luis de León y el *Cantar de Cantares*”, in: http://cvc.cervantes.es/obref/aih/pdf/10/aih_10_1_006.pdf.
24. López 1970: 13. “Malón entregó sus folios con la ponencia «De Incarnatione». Se analizaron escrupulosamente. Los inquisidores no las veían muy limpias. Pensaron que eran de Gudiel. En el proceso hubo que declarar la verdad: el autor no era fray Alonso, sino Malón. Ahora Malón se veía entre la espada y la pared. Aquellos días tuvo miedo de ir a parar a los calabozos del Santo Oficio. Fueron días de auténtico pánico”.
25. Bataillon 1966: 761: *Erasmus y España*. México: FCE. 761: “Fray Luis ha practicado asiduamente el estudio de la Biblia en los orígenes [Salamanca-ko hebraierazale auzipetuen artean agertuko zaigu]. Pero todo este estudio tiende en él a un enriquecimiento de la espiritualidad; no es ciencia abstrusa, sino apasionado interés, que lo induciría a emprender de muy buena gana una traducción de la Escritura en lengua vulgar”.
26. BATAILLON, M. (1966): *Erasmus y España*. México: FCE. 761: “Uno de los capítulos de su primer proceso era que había traducido al castellano el *Cantar de los cantares*”. Ik. Blecua-ren aipatutako idazlana.
27. Bataillon 1966: 768: “Esto era arremeter atrevidamente contra el principio del latín como única lengua espiritual, y colocar al mismo tiempo su obra por encima de la sospecha que pesaba sobre la espiritualidad en lengua vulgar”.
28. Testuinguru historiko orokorra: Elliott 1965: 110-114, 304-305. KAMEN, H. (1973): *La Inquisición española*. Madrid: Alianza Editorial. 63, 71-72, 75-76, 78, 79, 157, 158, 170 (azken honetan, Ordenen erakundeko presentziatz). Ik. CONTRERAS, J. (1985): “La Inquisición aragonesa en el marco de la monarquía autoritaria”, in: *Hispania Sacra*. XXXVII-76, 1985, 489-540.
29. López 1970: 17.
30. Ik. PÉREZ, T. D.; GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, V. (1992): *Pedro de Apalaza*. Zaragoza: Diputación General de Aragón. 29-30. Ik., gainera: http://www.unizar.es/resena_historica.html.
31. Frai Luis-en latinezko obra ez da ahaztu behar. Adibidez: (1992) ikus edizio hau: *Cantar de los cantares. Interpretaciones: literal, espiritual, profética*. El Escorial: Ediciones Escorialenses. (Jatorrizko gaztelaniazkoa 1561ean idatzitakoa. Testu elebiduna. Edizio paratzailea: J. M. Becerra). Jakina denez, gaz-

telaniazko *Cantar de los Cantares* hura ez zen argitara eman XVIII. mendean hondarra arte (1798). Bestalde, jada ezagutzen ditugu Unibertsitatean latinez eman behar izan zituen eskola-lanak, *De legibus* bat, esaterako (1571-1572).

32. MARCOS, B. (1980): "Literatura religiosa en el Siglo de Oro español", in: GARCÍA-VILLOSLADA, R. (ed.): *Historia de la Iglesia en España*. III-2^a. *La Iglesia en los siglos XV y XVI*. Madrid: BAC. 473-489.

33. MENÉNDEZ PIDAL, R. (2005): "Período de los grandes escritores místicos", in: ID. (2005 [1963]): *Historia de la lengua española*. Madrid: Fund. R. Menéndez Pidal / Real Academia Española. 891-923.

34. VALBUENA PRAT, A. (19819): *Historia de la Literatura Española*. Barcelona: Gustavo Gili. 297-404. "A diferencia de la calidad de la obra maestra de frai Luis [...], el libro de Malón, [...] representa una actitud mucho más cerca del pueblo, de lo castizo, de lo pintoresco. [...] Desentrenador de la riqueza del idioma vulgar al comentar las Escrituras y los Santos Padres, Malón es sobre todo un lujoso artista, un creador, un pródigo expandidor de imágenes y giros populares. Pocos casos pueden darse como el suyo, de tratadista de un orden teórico, que sepa dar tal calor de vida, tal alma a cuanto dice y comenta" (298).

35. Menéndez Pidal 2005: 909.

36. Menéndez Pidal 2005 [1941]: 837-849: "Doctrina humanística sobre la lengua vulgar".

37. F. Gaciák 1930eko edizioan aipatzen ditu, baina segurua da argitaraldiren bat edo beste errepikatuta dagoela zerrenda horretan (Malon 1930: 36-37).

38. *Tratado de San Pedro y de San Juan* eta *Libro de todos los santos* aipatu izan dira.

39. MEDIAVILLA, F. S. (2009): "Ortografía de Malón de Chaide y autoría de las obras firmadas por Jerónimo de Saona", in: *Revista Agustiniiana*. 50, 2009, 677-710. Ik. oharra: López 1970: 27.

40. MALON DE CHAIDE, PEDRO (1588): *Libro de la conversión de la Magdalena, en que se esponen los tres estados que tuvo de pecadora, i de penitente, i de gracia. Fundado sobre el Evangelio que pone la Iglesia en su fiesta*. Barcelona: Hubert Gotard.

41. Bere kabuz eta inguruak behartuta, biak, zabalki iruzkindua eman behar izan zuen, latinez: *In Canticum Canticorum Salomonis Explanatio* (1580). Ik. hizkuntza-arteko arazo exegetiko-bibliografiko hori: (1944): *Obras completas castellanas*. Madrid: BAC. 9-15 (F. García-ren sarrera-hitzak).

42. Ik. Interneten 1603ko edizioan ikus daitezkeen testuok (esteka, Bibliografian du irakurleak). Salmuak: 12 (149-149v. orrialdeak), 41 (169-171v), 83 (25v-27), 88 (323v-327), 90 (255v-256v), 97 (61-62v), 103 (40v-51), 119 (58-59v), 125 (211v-212v), 136 (207v-211) eta 147. (290v-291v). Job-ena, berriz: 157v-162v. orrialdeak.

43. GONZÁLEZ PORTO-BOMPIANI (1959): *Diccionario literario de obras y personajes*. Barcelona: Montaner y Simón. VI, 852-855 ("María Magdalena").

44. Hizkuntza eta heterodoxiaren arteko zerikusia azpimarratzen zen, besteak beste, herri-hizkuntza erlijiosoaren inguruan mesfidantzak pizteko. Alfonso de Castro kanonista frantziskotarra izan zen arazoaren salatzailerik gogorrenetakoa (bere *Adversus omnes haereses*-en kapitulu bat du izenburu honekin: "De quinta haeresum causa, quae est sacrae scripturae translatio in linguam vulgarem"). Mesfidantza horrek jo zituen, bada, inguruko beste hainbat argitalpen ere.

45. MALÓN DE CHAIDE, PEDRO (1603 [1588]): "Prólogo del autor a los lectores", in: ID. (1603). *Libro de la conversión de la Magdalena*. Alcalá: J. Sánchez Crespo. 14v-18.

46. F. Gaciák 1930eko bere edizioan emandakoaren arabera jasoko dut testua.

47. Hola dio berak: "...siendo verdad la que tratamos, y tan fundada en buena razón, no es milagro que topen dos con ella, y con los fundamentos en que apoya y estriba".

48. Azpimarratzekoa da hemen Malon Etxaidek ez dituela aipatzen euskara eta katalana, nahiz eta hura Nafarroako hizkuntza izan eta beste hau Bartzelonan bertatik bertara ezagutu, agian historia literarioa ere. Malon-ek bere ama-hizkuntzari, arreta handiz landu duen gaztelania literarioari, begiratzen dio, besterik gabe. Ongi ispiatzen du, honetan, Ernazimendu nazional-estatalen ikuspuntu politiko-linguistiko mugatua.

49. Lapesa 1986: 291-299. "La expansión imperial".